

Кравченко В. А., Зубец Н. А. Ретроспекция Отечественной войны в повести Г. Квитки-Основьяненко „1812 год в провинции”

В статье речь идет о том, как Г. Квитка-Основьяненко художественно моделирует события Отечественной войны в повести „1812 год в провинции”. Писатель показывает отношение украинцев к этим событиям, их восприятие страшных картин наступления и взятия Москвы. В произведении тесно переплетаются две основные сюжетные линии: история жизни двух семей и Отечественная война. Автор сумел глубоко проникнуть в психологию своих персонажей, показать патриотизм различных слоев общества, их сплочение единой целью – помочь защитить отечество.

Ключевые слова: интерпретация, жанр, война, сюжет, стиль.

Kravchenko V. O., Zubets N. O. Retrospection of the Patriotic War of 1812 in the Story of G. Kvitka-Osnovyanenko „1812 in the Province”

This article is devoted to the events which were artistically modeled by G. Kvitka-Osnovyanenko in the story „1812 in the Province”. The writer shows the attitude of the Ukrainians to those events, their impression of the terrible images of the attacks and the capture of Moscow. In this composition we have two main storylines which are closely connected: life stories of two families and the Patriotic War. The author could penetrate into psychology of his characters, show patriotism of the different segments of society, their uniting by the common aim – to defend their native land.

Key words: interpretation, genre, war, plot, style.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Галич А. О.

УДК 821.161.2 – 31

О. Т. Маркова

**ОБРАЗ МІСТА ХАРКОВА
В ПОЕТИЧНІЙ ТВОРЧОСТІ ЮРІЯ ГЕРАСИМЕНКА**

Зацікавлення топосом міста у вітчизняній філології активно пов'язується з українськими локусами. Як зазначає В. Левицький, „на тлі розвідок про прикметні зарубіжні території, а саме про Москву й Петербург (О. Ніколенко, Т. Шарбенко), Париж (А. Марченко), Прагу (Ю. Польова (Михайлова)) тощо, окреслилися концепції алуштинського

та кримського (В. Нарівська, Г. Степанова), волинського (Л. Оляндер, Н. Плетенчук), львівського (С. Андрусів, М. Гнатюк), одеського (Г. Степанова), чернівецького (О. Харлан) та ін. текстів” [6]. Роль харківського тексту почасти досліджували Я. Цимбал, Т. Веретнюк, проте можемо стверджувати, що особливості харківського топосу 40-х – 70-х років ХХ століття серед перелічених праць не вповні конкретизувалася.

Серед харківських письменників, які зверталися до поетизування образу міста у своїх текстах (Іван Вирган, Юрій Герасименко, Ігор Муратов, Сергій Мушник, Юрій Шовкопляс та інші), особливо виділяється Юрій Герасименко, у чиєму творчому доробку образ рідного міста Харкова набув своєрідних характеристик: у його змалюванні присутні емоційність, психологізм, історіософські, філософські та автобіографічні мотиви тощо.

Протягом багатьох років творчість Ю. Герасименка привертала увагу колег по перу, критиків та літературознавців. Серед літературознавчих розвідок радянського періоду, що досліджують творчість автора, можна назвати праці харківських критиків Ю. Барабаша, В. Бояновича, В. Брюггена, Г. Гельфандбейна, В. Логвіна, Ф. Оленченка, В. Романовського, В. Савченка, А. Сінявського, А. Сіренка та ін. Проте, проаналізувавши ці розвідки, ми дійшли висновку, що в них недостатньо розкриті особливості зображення письменником образу міста Харкова (його різновиди, предметно-тематичний характер, роль у сюжетотворенні тощо), що й спонукало нас до дослідження цього питання. Отже, мета запропонованої розвідки – виокремити основні компоненти харківського топосу 40-х – 70-х років ХХ століття на основі поетичних творів Ю. Герасименка.

Виходячи з зацікавленості сучасного українського літературознавства особливостями прояву топосу міста в художніх творах (праці І. Вихор, Т. Гундорової, В. Левицького, В. Фоменко та ін.), актуальним видається дослідження образу міста у творчості письменника.

Ю. Герасименко народився і виріс у Харкові, й ніколи не поривав зв'язку з рідним містом. Під час Великої Вітчизняної війни він перебував в окупованому місті та працював чорноробочим. Враження від цього періоду лягли в основу багатьох його віршів та повістей „Ой видно село”, „Іван, батьків син”, „Двоє у світі”, „Березневий вітер”. Після закінчення українського відділення філологічного факультету Харківського університету працював учителем української мови та літератури в Дергачівській школі, офіційно перебував на так званій „творчій роботі”, працював редактором видавництва „Прапор”.

Як художник слова Ю. Герасименко почав із поезії. Поетичність стала стрижнем і прози письменника. Ліризмом пройняті її форма та зміст – композиція, авторські відступи, характери головних героїв, пейзажі.

Перша поетична збірка „Повноліття” (1952 рік) одразу ж

засвідчила схильність письменника до зображення рідного міста. Так, оцінюючи її, Ф. Оленченко найкращим віршем називає „В саду Шевченка”. Природа прокинулася від зимового сну. Щоб показати оце весняне напруження, поет говорить, що птахи прямо-таки „захлинаються” від свого співу. Цей весняний пейзаж і ритм вірша надають йому енергії й виразності. Стоячи біля пам’ятника Шевченкові, автор захоплено звертається до великого поета, мов до живого. Свіжа поетична деталь – „Одсвічує зоря на мокрій бронзовій шинелі і на обличчі Кобзаря” і форма безпосереднього звертання роблять образ великого поета живим і одухотвореним [7, с. 202]. Як бачимо, критик звертає увагу на використанні письменником емотивної складової історіософського міського топосу, що полягає в апелюванні до тих духовних, моральних, мистецьких цінностей, які є пріоритетними для життя суспільства та нації. Людські образи, які розкриваються в межах даного типу топосу, – це переважно видатні історичні, політичні, релігійні діячі, представники культурної та мистецької сфери, які помітно вплинули на розвиток нації та особливості її менталітету [1]. Саме такою видатною особистістю й був Т. Шевченко, пам’ятник якому є одним із символів Харкова.

Г. Гельфандбейн, оцінюючи ще одну поетичну збірку „Поезії” (1977 рік), говорить, що в багатьох поезіях простежуються автобіографічні мотиви (вірші „Ми з одвічної робітничої вулиці”, „Гудок”, „Мій скарб”, „Харків”, „Іванівська набережна”, „На вулиці Харківських дивізій”) [2, с. 4]. Дослідивши біографічні матеріали, пов’язані з Ю. Герасименком, які знаходяться в Літературному музеї м. Харкова, ми можемо погодитися з цим твердженням. Слід також зауважити, що автобіографізм – доволі поширене явище в художній літературі, що зумовлено, передусім, тим, що при написанні твору кожен автор, свідомо чи несвідомо, використовує свій власний, особистий досвід: вплітаючи його в полотно своєї оповіді, він таким чином реалізує її метатекстуальність. Тож, на нашу думку, творам письменника властивий автобіографізм.

Як бачимо, крізь призму образу міста Харкова виявляються автобіографічні мотиви та сюжетність, які є стрижнем творчості письменника.

Окреслюючи особливості зображення Ю. Герасименком топосу міста, варто акцентувати увагу на тому, що він оприявлюється в його творах через предметно-сміслову даність, яка відтворена в тексті через сукупність міських реалій, окреслених і локалізованих у певному часопросторі. Тобто, за висловом І. Вихор, „топос міста – це ті його предметно-сміслові ознаки та характеристики, які, з одного боку, виступають як відображення реальних топографічних ознак міста, а з іншого, у процесі їх образного відображення, художньо трансформуються в картину міста, як певним чином (у відповідності до ідейно-естетичних, оцінних настанов автора) упорядкованого простору

з його вулицями, будинками, мешканцями, маршрутами їх пересування, географічним ландшафтом, природними красвидами тощо” [1].

Проаналізувавши поетичні тексти Ю. Герасименка, у яких зображено образ Харкова, можемо, спираючись на класифікацію, запропоновану І. Вихор [1], виділити в них такі типи міського топосу, а саме: 1) власне урбаністичний; 2) індустріальний; 3) архітектурний; 4) пейзажний; 5) історіософський. У свою чергу, у кожному з цих типів можна виділити такі сфери: а) власне предметно-просторову; б) природно-ландшафтну; в) емотивну. Певна річ, типологічне розмаїття міських топосів, представлених у поетичних текстах письменника, не завжди може бути чітко співвіднесене з одним із визначених типів. Проте за характеристикою предметно-тематичних доміант, які переважають у творах, їх можна співвіднести з тим чи іншим міським топосом.

До типу власне урбаністичного міського топосу належать поезії, у яких охоплюється сукупність міських реалій, що визначають звичайний повсякденний міський побут людини, умови її проживання, її професійну орієнтацію, навчання, дозвілля, відпочинок, засоби пересування [1]. Можемо зауважити, аналізуючи цей вид топосу в поезіях Ю. Герасименка, що об’єктом поетичного опису міської лірики могла бути будь-яка предметна реалія, що викликає асоціації з життям Харкова, але водночас можемо говорити і про систему таких реалій міста, до яких він звертався найчастіше. Тож, до цього виду топосу належать такі поезії: „У бібліотеці” (опис будівлі соціально-культурного значення); представлені образами вулиць твори „Толкачівка” (у вірші поет звертається до Толкачівки – краю студентської молоді Харкова, описує повсякденні клопоти мешканців міста), „Вулиця дитинства” (ліричне „я” автора пригадує вулицю свого дитинства. Але, подорослішавши, він не впізнає її: на вулиці з’явилися „яскраво-білі красені квартали”. Йому „сумно якось – мов і не вдома”. Та, побачивши дітей, упізнавши в них себе, він розуміє, що знаходиться „вдома”), „На вулиці Харківських Дивізій” (у вірші представлено Харків воєнних часів), „Іванівська набережна”, „Ми з зарічної, Залізничної вулиці” (вірш розповідає про буденне життя мешканців „одвічної, робітничої вулиці”, що „живі, поки у серці живе / Голос вірності – паровозний гудок...” [3, с. 7]); зображено харківський залізничний вокзал у поезіях „За димним вокзалом” (у вірші відбувається персоніфікація міста: „озветься гудками безсонний, освітлений Харків”), „Вечірній Харків” (знову відбувається персоніфікація міста, яке „живе вночі”. І живе воно „нічними гудками”); до зображення Харківського Тракторного заводу Ю. Герасименко апелює в поезіях „Місто, друже суворий” (ліричне „я” поета звертається до Харкова: „місто, наставнику мій у житті, / На твоїх багатошумних заводах / Я кохався і ріс...” [4, с. 5]), „Вже скоро зорями погасати” (емоційно-психологічну складову поезії складають роздуми трудівників Тракторного заводу, що співають пісню проте, як: „виростали в полі чистім / Тракторобуду корпуси... / Як урочисто, басовито / Гудок над

степом пролунав”, „Як перший раз на першу зміну / Селянська дівчина пішла” [4, с. 22]. Твір має мажорний настрій, адже трудівники щасливі від того, що перед ними відкривається нове життя).

Індустріальний міський топос розкривають поезії, у яких зображено образи, що „підкреслюють індустріальний розвиток та науково-технічний прогрес міста, а також відповідний емоційно-психологічний клімат сприйняття усіх цих новацій цивілізації мешканцями міста” [1], сповнені пафосом активного перетворення (що, власне, й характерно для соцреалістичних текстів). Це поезії, де виступають образи, пов’язані з будівництвом: „Харків” (у творі йдеться мова про відбудову Харкова після війни), „І ріст новобудов, і шир майдана”, „Нові будинки” (поезія про район міста, де з’являються нові будинки), „Незнаний ранок” (варто зауважити, що в ній пейзажний топос міста поєднується з індустріальним, адже на фоні природної сфери постає індустріальне місто: „Старезна Лопань, чиста і прозора / на пляжі хлюпа, човники гойда...” і „харків’ян уже і харків’янок / Несе новітнє харківське метро. / Несе туди, де сяють голубі, / Прозорі корпуси, бездимні труби... / Майбутній Харкове, небачений і любий, / Уклін тобі!...” [4, с. 11]. Також у цьому творі присутня орієнтація на майбутнє, на майбутній технічний прогрес, адже засобом пересування в його просторі виступає метро, яке було збудоване за 15 років після написання поезії).

Варто зауважити, що емотивний стрижень індустріального міського топосу поезій автора покликаний передати настрої торжества людського технічного генію, а образ людини постає в контексті героїчних звершень („героїка трудового подвигу”). Саме такий „трудова підвиг” ставили собі за мету здійснити молоді герої поеми „Вічний двигун” – Андрій, Анатолій та Таня, що в суворий воєнний час мріяли про винахід, що принесе щастя людям, – вічний двигун, мріяли про те, як повстане з руїн „Харків – весь новий! – небачено прекрасний!” [4, с. 113]. Відправною точкою в поемі є величезний напис на стіні: „А що зробили ви для відбудови міста?”. Цей напис уплинув на прагнення головних героїв повісті зробити щось „важливе та корисне для свого міста, країни” [4, с. 114].

Окрім сюжетної лінії здійснення „трудова підвигу”, у тексті поеми простежується також лінія кохання між Андрієм та Тетяною. Хлопець закоханий у Тетяну, якій довіряє берегти схему влаштування двигуна. Дівчина, дізнавшись про його винахід, ще більше закохується у хлопця. „Андрію, ти – великий! Ти – найкращий! / Я все життям віддам тобі!” [4, с. 116], – говорить вона йому. І ми розуміємо, що така „несподівана” реакція Тетяни зовсім не випадкова: дівчина кохає в Андрієві багатство мрії, ясність мети, силу волі. Її приваблюють енергія й відвага хлопця, його романтичне ставлення до життя, в основі якого, – здатність до активної, розумної творчості на користь міста.

Щоб почати використовувати двигун, хлопцям потрібно провести експерименти, але їм не вистачає на них грошей. І Тетяна без вагань віддає їм свої: „Тепер двигун найважливіший!” [4, с. 118], – говорить вона. Також дівчина радить хлопцям показати їхній винахід відомому харківському професору Румянцеву. Йдучи до нього, герої мріють про те, як „знищать руїни міста, / згарищ рани загоють” [4, с. 119]. Та їм не пощастило – професор говорить, що неможливо створити вічний двигун. „Ні, не правду я кажу, – говорить згодом він, – / існує на землі великий, вічний / Двигун – то наша думка, наша мрія, / Бажання Батьківщині допомогти!” [4, с. 122]. Підтримавши їх, професор вселив у хлопчачі серця віру в перемогу. Тож, зазнавши поразки з першим винаходом, хлопці не втратили віру в те, що зможуть відродити рідне місто.

Як бачимо, образ міста в цій поемі виконує сюжетотворчу (забезпечує цілісність сюжетної лінії) та характеротворчу (впливає на формування особистості головних героїв) ролі.

Архітектурний міський топос – твори, у яких зображено ті чи інші витвори архітектурного мистецтва [1], – найменше представлений у поезіях Ю. Герасименка. Коло предметних реалій цього типу топосу складає сукупність елементів (будівлі, споруди, пам'ятники тощо), які мають виняткове значення для життя людини і сприймаються нею як пам'ятки культурно-історичного минулого, носії історичної та культурної пам'яті. Це – поезії „В саду Шевченка” (пам'ятник Шевченкові виступає у творі уособленням духовних та моральних цінностей. Варто зауважити, що цю поезію можна віднести й до історіософського типу міського топосу) та „Веселий океан” (образ басейну – акумулятор спогадів про щасливе дитинство).

Пейзажний міський топос представляють поезії, у яких постає природна сфера, що взаємодіє з міським середовищем [1]. Вони виконують роль своєрідного емоційно-психологічного фону тим почуттям, роздумам, що їх висловлює ліричне „я” автора або ліричні герої. Цей вид топосу простежується в таких поезіях: „На світанку” (місто спить, а ліричний герой пригадує своє життя), „Буря, буря по нічному Харкову” (філософське осмислення кохання: кохання – „буря, що створює новий світ”), „Побачення” (у поезії на фоні міської природи зароджується кохання), „Краплі, краплі з усіх піддашків” (опис весни, що прийшла на вулицю Клочківську), „Люблю твою осінь ранню” (вірш про студентську молодь, що їде восени на заняття. Для того, щоб показати вічну весну життя рідного Харкова, Ю. Герасименко вживає протиставлення: осінній пейзаж і відлітання у вирій журавлів – приїзд восени на навчання студентів: „Ти не сумуй, що з неба / прощальний крик журавлів – / злітаються знов до тебе / студенти з усіх країв” [5, с. 30]).

Поезії, у яких відображається історіософський міський топос, орієнтовані не на предметні реалії, а на відображення та інтерпретацію головних історичних етапів розвитку міста, важливих подій його

історичного життя, широкого кола філософських, релігійних, метафізичних узагальнень, що стосуються історичної долі конкретного міста або ж міста як такого [1]. До цього виду топосу належать такі поезії: „З минулого”, „На виставці” (філософське осмислення впливу Великої Вітчизняної війни на життя мешканців Харкова), „Лопань” (філософське узагальнення про джерела духовності українського народу).

Тема Харкова зринає й у прозовій творчості Ю. Герасименка. Так, його любов до міста втілилася в книзі есеїв „Встречи с Харьковом” (1984 рік), у якій письменник зобразив місто як живу людину зі своїм характером.

Таким чином, структура міського топосу у творчості письменника має такі складові: 1) предметно-просторову (вулиці, будинки, заводи, архітектура, засоби пересування); 2) природно-ландшафтну (пори року, пейзаж, час доби); 3) соціальну (образи робітників, інтелігенції, селян); 4) емоційну (ставлення ліричних героїв та ліричного „я” автора до соціальних процесів, що відбуваються в місті Харкові (воєнні події, індустріалізація тощо), до історичних подій). Як бачимо, художня модель міста виявляє себе в тісному зв'язку з предметно-тематичними ознаками певного типу міського поетичного топосу.

Отже, визначення та типологізація різновидів топосу міста та його предметно-тематичного характеру в поетичній творчості Ю. Герасименка свідчить про те, що образ Харкова набув у нього особливих характеристик: у його змалюванні присутні емоційність, психологізм, історіософські, філософські та автобіографічні мотиви. Такі висновки говорять про своєрідність індивідуального стилю письменника та спонукають до подальшого дослідження його творчої спадщини.

Список використаної літератури

- 1. Вихор І.** Поетичний топос міста та його тематичні різновиди : [Електронний ресурс] / Інна Василівна Вихор. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npd/2010_3/vihor.pdf.
- 2. Гельфандбейн Г.** Повноліття / Г. Гельфандбейн // Соціалістична Харківщина. – 1977. – 11 травня. – С. 4.
- 3. Герасименко Ю.** Березень / Юрій Герасименко. – К. : Дніпро, 1978. – 199 с.
- 4. Герасименко Ю.** Ми однолюби / Юрій Герасименко. – Х. : Книжкове видавництво, 1960. – 123 с.
- 5. Герасименко Ю.** Повноліття / Юрій Герасименко. – Х. : Харківське книжкове видавництво, 1952. – 52 с.
- 6. Левицький В.** Київський текст в українській поезії 1910 – 1930-х років : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 – „Українська література” / В. Левицький. – Київ, 2012. – 20 с.
- 7. Оленченко Ф.** Свіжий ліричний голос / Ф. Оленченко // Харків, 1953. – 4 кн. – С. 202 – 203.

Маркова О. Т. Образ міста Харкова в поетичній творчості Юрія Герасименка

Статтю присвячено дослідженню образу міста Харкова в поетичній спадщині Юрія Герасименка. У ній характеризуються та типологізуються різновиди топосу міста, його предметно-тематичний характер, роль у характеро- та сюжетотворенні, що дозволяє узагальнити уявлення про художню модель міста автора. Визначається структура міського топосу у творчості письменника, що має такі складові: предметно-просторову; природно-ландшафтну; соціальну; емоційну.

Ключові слова: образ міста, типологізація, предметно-тематичний характер, структура міського топосу.

Маркова Е. Т. Образ города Харькова в поэтическом творчестве Юрия Герасименко

Эта статья посвящена исследованию образа города Харькова в поэтическом наследии Юрия Герасименко. В ней характеризуются и типологизируются разновидности топоса города, его предметно-тематический характер, роль в характеро- и сюжетообразовании, что позволяет обобщить представление о художественной модели города автора. Определяется структура городского топоса в творчестве писателя, которая имеет такие составляющие: предметно-пространственную; природно-ландшафтную; социальную; эмоциональную.

Ключевые слова: образ города, типологизация, предметно-тематический характер, структура городского топоса.

Markova O. T. The city image of Kharkiv in Yuri Gerasymenko's poetic creativity

This article is devoted to investigation of city image of Kharkiv in poetic heritage of Yuri Herasymenko. It is characterized and typologized the variety of city topos, its subject-thematic character, the role in character creation and plot creation in it, what is allowed to summarize the conception about the artistic model of author's city. The structure of city image in writer's creativity is determined, which has such elements: subject-dimensional; natural-landscape; social; emotional.

Key words: city image, typologization, subject-thematic character, structure of city topos.

Стаття надійшла до редакції 10.01.2013 р.

Прийнято до друку 24.01.2013 р.

Рецензент – канд. філол. н., доц. Галич А. О.